

Катерина Смаглій

Нова доба публічної та культурної дипломатії України

Для Київського офісу Інституту Кеннана та випускників його дослідницьких програм – майже ста українських науковців, аналітиків, журналістів та громадських активістів з різних куточків нашої країни, – квітень 2016 року позначився трьома важливими подіями. По-перше, завдяки фінансовій підтримці Міжнародного фонду «Відродження» Інститут долучитися до низки громадських ініціатив з поширення правдивих свідчень про Україну в переддень нідерландського референдуму щодо Угоди про Асоціацію Україна-ЄС. Інститут відкрив в Амстердамському університеті виставку «Мистецтво Майдану», яка вже побувала у 12 локаціях в Україні та за кордоном. Ця виставка робіт сімнадцяти українських художників була зібрана під пильним кураторством Наталії Мусієнко, провідної наукової співробітниці Інституту проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України та членкині Наглядової ради Інституту Кеннана при Центрі Вудро Вілсона у Вашингтоні.

По-друге, Інститут став партнером Центру американських студій Львівського національного університету ім. Івана Франка та взяв участь у роботі мультидисциплінарної конференції «Чверть століття українсько-американської дружби: досвід, гідний майбутнього» (12–13 квітня 2016 року). Майже шістьдесят дослідників-випускників нашого Інституту та дослідницьких програм ім. Фулбрайта з усіх регіонів України зібралися у Львівському університеті аби жваво подискутувати про успіхи та провали співпраці між Україною та США у різних сферах – від освіти та культури до реформи поліції та охорони довкілля.

Нарешті, 27 квітня 2016 року в Дипломатичній академії України відбувся Другий форум культурної дипломатії України, організований Київським офісом Інституту Кеннана у співпраці з Міністерством закордонних справ України та за фінансової підтримки Посольства США в Україні і Міжнародного фонду «Відродження». На своєму майданчику Форум зібрав урядовців, громадських активістів та незалежних дослідників, які спільно проаналізували результати роботи МЗС України та Міністерства культури України у сфері публічної та культурної дипломатії. Безперечно, негативні результати референдуму в Нідерландах 6 квітня 2016 року примусили замислитися не лише про брак «кіборгів у політиці»¹, за влучним висновком Славка Вакарчука, але й про брак «кіборгів» у культурі та міжнародній комунікації, про нестачу професійних кадрів, здатних розробити та імплементувати програму ефективного ребрендингу країни засобами культури.

Черговий, 16-ий випуск збірника «Агора», який ви зараз тримаєте в руках, постав як результат трьох згаданих вище подій. Тема випуску – «Зброя та культура як чинники зовнішньої політики України» – зумовлена довгими академічними дискусіями на тему взаємозалежності цих двох інструментів забезпечення національної безпеки та оборони України. Вона також зумовлена посиленням інтересом

¹ Святослав Вакарчук: «Нам потрібні кіборги в політиці»// *Новое Время*, 23 січня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nv.ua/ukr/opinion/vakarchuk/pane-prezident-de-zh-zmini-v-krajini-92986.html>.

Інституту Кеннана при Центрі Вудро Вілсона у Вашингтоні до питання промоції української культури та мистецтва в рамках стратегічного розвитку публічної дипломатії України.

Сьогодні в Україні часто згадують слова прем'єр-міністра Великобританії Вінстона Черчилля, який під час Другої світової війни не дозволив скоротити видатки державного бюджету на культуру та освіту, поставивши риторичне запитання: «То задля чого ми тоді воюємо?». Хочеться сподіватися, що потреба в зброї не буде вічною, а Україна нарешті підніме питання збереження культурної спадщини до рівня пріоритетів сфери національної безпеки. В іншому випадку, вона буде приречена програти ще не один референдум та не одну гібридну війну.

Попри багатство та різноплановість співпраці України та США в гуманітарній сфері, саме безпековий вимір нашого партнерства знову стає пріоритетом порядку денного. Як продемонструвала американознавча конференція у Львові, найгострішою та найдискусійнішою проблемою залишається невиконання Сполученими Штатами Америки та іншими підписантами Будапештського меморандуму 1994 року взятих на себе гарантій безпеки України. Порушення Будапештського меморандуму та відсутність у без'ядерної України засобів стримування російської агресії ще раз змушує українських вчених наголошувати на необхідності військово-політичної допомоги Україні з боку Сполучених Штатів, надання їй відповідної летальної зброї для зміцнення міжнародної безпеки. Перша частина даної збірки статей присвячена саме цьому питанню.

Так, зокрема, експерт Інституту світової політики *Іван Мединський* у своїй статті «Військова допомога Україні за президентства Обама та після нього» приділив увагу правовим рамкам, механізмам та процесу прийняття рішень, що вплинули на динаміку двостороннього безпекового співробітництва між Україною та США. Доктор історичних наук *Олександр Потехін* та кандидат історичних наук *Інна Погорєлова* розглянули питання ядерного роззброєння України у контексті її відносин із США та Російською Федерацією. Політолог *Володимир Головченко* та економіст *Григорій Шамборовський* проаналізували безпековий вимір зовнішньої політики постреволюційної України в контексті її стратегічного партнерства із США та в умовах військового конфлікту з Російською Федерацією. Нарешті, наш колега з Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (Старобільськ), *В'ячеслав Чеботарьов*, розглянув соціальні аспекти війни на Донбасі та розробив рекомендації щодо надання міжнародної допомоги внутрішньо переміщеним громадянам.

Друга частина збірника складається з наукових розвідок щодо ефективності публічної та культурної дипломатії України після Євромайдану. Під час проведення Першого форуму культурної дипломатії, 2 червня 2015 року, Міністр закордонних справ Павло Клімкін розповів про підходи МЗС до роботи у даній сфері, наголосивши при цьому на необхідності створення інституційної основи культурної дипломатії: *«Я ухвалив рішення створити в МЗС підрозділ, який займатиметься виключно питаннями культурної дипломатії. Вперше культурна дипломатія з'явиться в структурі МЗС як цілісна концепція. Цей підрозділ буде інтегрований в роботу МЗС у сфері міжнародних комунікацій України. Така синергія має дати результат. Культурні проекти стануть невід'ємною частиною наших зусиль з пояснення світові того, ким є Україна і чого вона прагне. Через мистецтво ми будемо комунікувати не просто образи, а смисли»*¹.

Отже, представлений нижче аудит результативності культурної дипломатії України, виконаний представниками громадянського суспільства та української діаспори, дає об'єктивну картину того, чого вдалося досягти з часу проведення Першого форуму минулого року. Наші автори дослідили, чи відбулась інтенсифікація зусиль держави в напрямку формування лідерського потенціалу України за кордоном, які саме проекти культурної дипломатії – державні чи волонтерські – слугували цій трансформації, та що можна рекомендувати українському урядові як основному суб'єкту репутаційної політики України задля підвищення її ефективності. Дослідження стосувалися культурної дипломатії України в Королівстві Бельгія (*Анна Яворська*), Великій Британії (*Марина Песенті*), Італії (*Михайло Мінаков*), Польській Республіці (*Тіна Пересунько*) Королівстві Нідерланди (*Олександр Снідалов*) та США (*Наталія Мусієнко*).

Там, де це було можливо, автори зробили компаративний аналіз «активів» та інструментів культурної дипломатії України та Російської Федерації та на основі проведеного аудиту реалізованих Україною проектів запропонували українському урядові, недержавним організаціям, українській діаспорі та біз-

¹ Новини прес-центру МЗС, 2 червня 2015 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/37021-v-mzs-vidbuvsya-pershij-forum-kulturnoji-diplomatiji-ukrajini>.

несу рекомендації щодо практичних кроків задля формування та втілення подальшої стратегії культурної та публічної дипломатії України.

На основі представленого аналізу робимо висновок про те, що **гібридні інформаційні війни проти України продемонстрували стратегічну недооцінку політичним керівництвом держави такого потужного ресурсу промоції національних інтересів, як культурна дипломатія**. Сьогодні стає дедалі очевидніше, що ефективне просування національних інтересів нашої держави на глобальному рівні стане можливим лише завдяки синергії дій уряду та неурядових організацій. Розбудова інституційної спроможності відповідних міністерств має супроводжуватися залученням до імплементації державної політики у сфері публічної дипломатії «народних» дипломатів з представників української діаспори, лідерів українських Євромайданів за кордоном та високопрофесійних українських експатів.

На жаль, Міністерство культури та Міністерство закордонних справ України майже не координують своїх дій у сфері культурної дипломатії. Здається, дві інституції йдуть паралельними шляхами та лише розпорошують свій людський капітал та державні ресурси, перетягуючи на себе ковдру та продукуючи дедалі більше словесних і паперових «бульбашок» і не підкріплених конкретними кроками обіцянок. Як зазначає у своєму дослідженні *Тіна Пересунько*, створення Інституту Тараса Шевченка **ще досі залишається декларативною заявою Міністерства культури України**. Натомість культурно-інформаційні центри в підпорядкуванні МЗС залишаються **нереформованими, безсистемними і слабкими на рівні стратегічного менеджменту і маркетингового планування**.

Розрізненість дій МЗС та Мінкульту свідчить лише про відсутність загальної та всеохопної державної політики/стратегії в сфері культурної та публічної дипломатії. Саме тому експертне середовище побоюється повторення імітаційної практики держави в гуманітарній політиці та повторення прикрого досвіду, коли створені у 2006 році за ініціативи МЗС Культурно-інформаційні центри при українських амбасадах так і не перетворилися на потужні інструменти захисту національних інтересів країни інструментами культури. Ці процеси аналізує в даному випуску старший науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України *Оксана Розумна*.

Україна має шанс здійснити величезний прорив у сфері культурної дипломатії, адже у країнах Європи та Америки досі відчувається брак інформації про культуру сучасної України. Це заважає нашій країні знаходити розуміння, допомогу і будувати співпрацю з міжнародними партнерами. Події на Майдані та війна на сході України мобілізували українські громади за кордоном, де сьогодні бачимо неймовірний сплеск громадянської активності та появу безлічі нових громадських ініціатив. **Українські дипломатичні представництва за кордоном не можуть дозволити собі нехтувати цим людським капіталом і творчою енергією, продовжуючи практику дипломатії «за зачиненими дверима» без залучення потенціалу молоді та професіоналів, що вболівають за долю України і мають достатній управлінський досвід та знання у сфері культурного менеджменту**.

Необхідно відзначити, що дослідники оцінили певні позитивні зрушення в роботі дипломатичних представництв України в сфері публічної та культурної дипломатії. Зокрема, за спостереженнями *Тіни Пересунько*, в Польській Республіці за каденції Надзвичайного і Повноважного Посла Андрія Дешиці було активізовано комунікації з громадським сектором, втілено нові мистецькі напрями української культурної промоції та започатковано відхід від пострадянських практик адміністрування.

Попри це, за влучним спостереженням *Михайла Мінакова*, в решті країн Європи та світу українська культурна дипломатія залишається «надто м'якою силою». Аналіз роботи культурних представництв України за кордоном демонструє доволі неефективне використання засобів та інструментів культурної дипломатії в ситуації інформаційної війни. **Нечисленність штату та відсутність фахівців із культурного менеджменту, так само, як і брак високоякісних культурних проєктів та продуктів, ускладнюють презентацію національної культури та її промоцію на міжнародній арені**. Робота культурно-інформаційних центрів у складі закордонних дипломатичних установ України у Європі не відповідає визначеним цілям.

Відсутність проєктів культурного співробітництва призводить до доволі вузького «коридору», в якому проведення заходів культурної дипломатії стає неможливим. Тематика поширюваної інформації про Україну здебільшого присвячена історії та минулій славі українського народу, його традиційній культурі,

в той час як сучасна українська культура переважно залишається поза увагою уряду, що суттєво ускладнює іноземцям сприйняття та розуміння сучасного українця. У більшості випадків дипломатичні представництва України демонструють формальний підхід до культурної дипломатії, пов'язуючи її лише з обмінами делегаціями, значну частину яких становлять чиновники дипломатичних служб чи профільних міністерств, що створює лише видимість роботи і ставить під сумнів змістову частину та доцільність культурної дипломатії як такої.

Фактично, як зазначила у своїй статті дослідниця *Наталія Мусієнко*, і до і після Майдану наші посольства залишаються без бюджету для здійснення культурної дипломатії, а також без її інструментарію. У сьогоденному динамічному світі вже не достатньо організувати музичні концерти, смакувати варениками та роздивлятися писанки! Українські дипломати мають регулярно виступати перед молоддю, студентськими та університетськими спільнотами, виходити за межі комфортних та добре знаних у посольських колах зовнішніх аудиторій. До схожого висновку дійшла й директорка Українського інституту в Лондоні *Марина Песенті*, на її думку, українська культурна дипломатія залишається надмірно сфокусованою на вузькому та добре знаному колі вже «посвячених» осіб. До цієї групи, як правило, входять представники української громади за кордоном та поодинокі журналісти чи пересічні громадяни, які цікавляться Україною з професійних або особистих причин.

Тож маємо починати агресивний вихід за межі комфортної аудиторії «патріотів України». Посольства України також можуть більше використовувати такі ефективні майданчики для просування публічної та культурної дипломатії України, як аналітичні центри (*think tanks*). У нещодавньому дослідженні «Аудит зовнішньої політики Україна-США» директор Інституту світової політики Альона Гетьманчук пише: «В української сторони є схильність на політичному рівні підтримувати відносини з давніми прихильниками України у Вашингтоні [...]. Потрібно більш активно працювати з новим поколінням американських десижн- та опініон-лідерів [...]. Українська сторона має бути зацікавлена розвивати відносини з усіма провідними аналітичними центрами США, не віддаючи перевагу лише одній чи двом організаціям, які беззаперечно підтримують наратив офіційного Києва»¹.

Як яскраво продемонстрував референдум у Нідерландах, наша культурна дипломатія, й так неймовірно слабка, зосереджується лише у столицях, її присутність у малих містечках абсолютно мізерна, що й дає можливість опонентам України поширювати різноманітні міфи про неї, нівелювати досягнення України на шляху реформ та демократизації.

Як і в решті країн Європи, за відсутності системних дій з боку держави у сфері культурної дипломатії, цим питанням опікувалися переважно волонтери, громадські організації та представники діаспори. Безперечно, «волонтерська» або «народна» дипломатія відіграє величезну роль у процесі просування інтересів зовнішньої політики України. Водночас, як зазначає *Олександр Снідалов*, волонтери не можуть замінити собою державні інституції, що в першу чергу несуть відповідальність за розробку стратегії та її чітку імплементацію. За відсутності такої скеровуючої дії уряду та стратегічного менеджменту з боку держави майже неможливо уникнути ситуації, коли стратегії діаспори та волонтерських організацій починають конкурувати між собою. Саме відсутність такого єдиного «мозкового центру», на думку експерта, зіграла не на користь результатів референдуму в Нідерландах.

Майже всі дослідники звертають увагу на обмеженість посольств України у фінансових та людських ресурсах. Аналіз джерел фінансової підтримки українських культурних проектів демонструє, що ініціатива належить громадському сектору, діаспорі, митцям та арт-менеджерам, а не українській державі, котра за відсутності бюджетного фінансування навіть не докладає достатніх зусиль для розвитку міжсекторного партнерства з бізнесом. Ситуація, за якої кошти на підтримку української публічної дипломатії в Нідерландах напередодні референдуму виділяються американським філантропом Джоржем Соросом, а не українським бізнесом, що одержує переваги від зони вільної торгівлі з ЄС, є ганебною для України².

¹ Гетьманчук А. Аудит зовнішньої політики Україна-США. Дискусійна записка. – Київ, 2016. – С. 27.

² Олігархи не дали грошей на промо України у Нідерландах, — Катерина Смаглій // Громадське радіо, 24 березня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hromadskeradio.org/programs/hromadska-hvylya/oligarhy-ne-daly-groshey-na-promo-ukrayiny-u-niderlandah-kateryna-smagliiy>.

Громадська діячка та Голова Комітету Верховної ради України у закордонних справах Ганна Гопко закликала український уряд винести уроки після референдуму в Нідерландах: «Якщо такий мізерний рівень знань про Україну в освіченій Голландії, то що сказати про Азію чи Африку? Це ми маємо доносити! Це наш інтерес, а ми все скорочуємо дипустанови і зарплати дипломатам. Скоро на велосипедах будуть пересуватися і в джинсах ходити на зустрічі з колегами»¹.

Так, активи, що працюють на українську та російську культурну дипломатію, неспівмірні. Україна не може мірятися з Росією бюджетами та досвідом імплементації проектів культурної та публічної дипломатії. Ще у 2008 році уряд Російської Федерації заснував «Россотрудничество» – федеральне агентство у справах співдружності незалежних держав, співвітчизників, які проживають за кордоном. Завдяки цьому інституційному інструментарію, як зазначає *Анна Яворська*, Росія послідовно імплементує свою політику культурної дипломатії, вражаючи масштабністю своїх культурних та мистецьких подій. Тому завдання України – не копіювати Росію, а продумати нове позиціонування, нове обличчя України як сучасної, стильної, динамічної країни.

Демонструвати нову якість української публічної дипломатії можна і шляхом досягнення максимальної прозорості та демократичності імплементації проектів у цій сфері. Сьогодні необхідно звернути увагу на посилення фінансової ефективності заходів та прозорості використання публічних фінансів, що спрямовуються на проекти у сфері культурної дипломатії. Міністерство закордонних справ позиціонує Департамент публічної дипломатії як абсолютно нову структуру в межах МЗС, що діятиме за новими, демократичними правилами як в питанні підбору кадрів, так і в співпраці з мистецькими колами та громадськими активістами. **Департамент публічної дипломатії може стати новим знаком якості МЗС та, на кшталт нової поліції, свіжою візуалізацією й унаочненням змін і реформ, які б демонстрували відхід від корупції, патрон-клієнтарних зв'язків, неефективного менеджменту та руху по колу.**

Буде надзвичайно корисно започаткувати процедуру публічних конкурсів на заміщення вакантних посад у Департаменті публічної дипломатії, а також звітності посольств про ефект від спрямування державних коштів на імплементацію тих чи інших проектів у сфері культурної дипломатії. Адже, як відмітила *Анна Яворська* з Брюсселю, прозорість процедур, прозорість співпраці посольств з усіма гравцями є запорукою довіри та успішності співпраці між посольствами та діаспорою: «Український державний апарат має розуміти, що за умов непрозорих правил, кулуарних домовленостей та при хиткій політичній волі культура може перетворитись на плаский інструмент політичної пропаганди, і відповідно, погіршити і так ледь помітну репрезентацію України у світі».

І, нарешті, останній висновок, що робимо на основі проведеного громадського моніторингу ефективності публічної дипломатії України після Революції Гідності. Впродовж останніх двох років Україна приділяла багато уваги образу Євромайдану, героїчній жертвовності та виняткової сили духу українського народу в його стремлінні до Європи та демократії. Однак сьогодні є запит на нові меседжі з України. Діячі культури та громадські активісти мають зрозуміти, що **Україна не може безкінечно експлуатувати образ Майдану. Ця яскрава сторінка української історії має збагатитися проведенням конкретних реформ, предметними справами, що продемонструють незворотність змін у нашій країні.**

Впродовж останніх двох років, зокрема внаслідок військових дій на сході України, багато культурних подій, особливо в сфері мистецьких виставок та кіно, були пов'язані з інформуванням іноземних громадян та урядів про гібридну війну з Росією. В результаті культурні події стали замілітаризованими та політизованими. Тому вони часто не досягають очікуваного результату, а лише просують образ України-жертви та країни, що несе проблеми й нестабільність і без того розгубленій та вкрай стурбованій питаннями безпеки Європі.

Не забуваймо і про головний висновок провалу під час голландського референдуму: поразка України пов'язана не лише з євроскептицизмом всередині Нідерландів, але й з іміджем самої України, в якому головну роль відіграє тема корупції. Як свідчать дані соціологічного опитування *Ipsos*, опубліковані напередодні референдуму, 59 % противників асоціації пояснили свій вибір високим рівнем корупції в Україні, а публікація *Panama Papers* за три дні до референдуму тільки зміцнила євроскептичних гол-

¹ Гопко Г. Жити по-старому? Уроки для влади з референдуму в Голландії // Новое Время, 7 квітня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://m.nv.ua/ukr/opinion/gopko/zhiti-po-staromu-uroki-dlja-vladi-z-referendumu-v-gollandiji-108395.html>.

ландців у цій думці ¹. Час постмайданних авансів та компромісів минув. **Якщо прогресу в сфері реформи прокуратури та боротьби з корупцією не буде, якщо не станеться реальних змін всередині країни, жоден яскравий культурно-мистецький проект не досягне свого результату.**

Насамкінець не можемо не погодитись з висновком *Олександра Снідалова*, який вбачає певну іронію в результатах голландського референдуму: **«Наша політична поразка сьогодні дає всі умови для перемоги нашої культурної дипломатії завтра, якщо нам вистачить сил зробити висновки з власних помилок і з берегти набуті компетенції»**. Констатуючи очевидну потребу в створенні істотно нової моделі культурної дипломатії України та її динамічної політики промоції себе у світі, хочемо водночас застерегти громадських активістів від завищених очікувань та роздратованості браком поступу вперед. Культурна дипломатія є сферою, де короткострокові стратегії працюють гірше за довгострокові. Формування мережі ефективних культурних інституцій, їх укомплектування високопрофесійними кадрами будуть результатом системних, терплячих та довготривалих процесів, а не нервових та спорадичних рухів. Віримо – всі зусилля наших волонтерів, митців та активістів сфери культури обов'язково дадуть плоди! Настала доба нової культурної та публічної дипломатії України.

¹ Референдум у Нідерландах: 7 наслідків // Громадське ТБ, 7 квітня 2016 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hromadske.tv/world/referendum-u-niderlandakh-7-naslidkiv/>.